

הרב אליעזר צבי רייכמן בני ברק

בענין הקדמת לבן לתכלת

במנחות לח ע"א:

מתני': התכלת אינה מעכת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת...

גמ': לימא מתני' דלא כרבי, דתניא וראיתם אותו מלמד שמעכבין זה את זה... אמר רב יהודה אמר רב אפילו תימא רבי, לא נצרכה (- מה שאמרו הלבן אינו מעכב את התכלת) אלא להקדים [י"ג: לקדם], דתניא מצווה להקדים לבן לתכלת, ואם הקדים תכלת ללבן יצא אלא שחיסר מצווה. מאי חיסר מצווה, אילימא חיסר מצווה דלבן וקיים מצווה דתכלת לרבי עכו"בי מעכבי אהדדי. ארב יהודה אמר רב שחיסר מצווה (- רש"י: מצות הקדמה) ועשה מצווה (- מצות ציצית בלבן ובתכלת).

להקדים חוטים או כריכות

עיין בפירוש רש"י ז"ל, שמבואר בדבריו שכוונת הברייתא שצריך להקדים לתחוב בכנף את הלבן ואחר כך יתחוב את התכלת. וכן מוכח בתוס' ד"ה ואם הקדים, וזו לשונו: "תימה כיון דמקרא הוא דדרשינן דלבן ברישא נימא דמעכב... ויש לומר דלית לן למימר דאסדר לבד יקפיד הכתוב לעכב כמו גבי חליצה..." – משמע שאין מדובר כאן על הקדמה שניכרת בצורת הציצית. וכן מבואר בתוס' דף לח ע"ב ד"ה מידי: "וכיון דכתיב הכנף מין כנף הוי כאילו כתב בהדיא תן שני חוטי לבן תחילה ואח"כ פתיל תכלת".

אבל הרי"ף ז"ל והרמב"ם ז"ל וראשונים נוספים לא הביאו בהלכות תכלת את הגמ' שמצווה להקדים לבן לתכלת (וברמב"ם לא זו בלבד שהושמט ענין זה אלא גם כתב בפ"א ה"ו "ומכניס שם ארבעה חוטי...") והביאו רק את הגמ' (לט ע"א) שמתחיל בשל לבן ומסיים בשל לבן, והיינו משום שלמדו כדברי תוס' חיצונית

ותוס' אחרות שהובאו בשיטה מקובצת על הדרף, וזו לשונם: "מצוה להקדים לבן לתכלת. פירש הקונטרס לתחוב הלבן בכנף תחילה, ולא נהירא, דבהא מאי חביבותא דמצוה איכא. ויש לומר דמצוה להקדים חוליות (בש"מ מכת"י: חוליא) של לבן לחוליא של תכלת, כדאמרינן לקמן מתחיל בשל לבן ומסיים בשל לבן. [תוס' חיצוניות]. ובתוס' אחרות כתבו: מצוה להקדים. פרש"י מתני' דקתני אין מעכבין זה לזה להקדים המאוחר. מתוך פירושו משמע דמיירי לענין תחיבת החוטין בכנף דמצוה להקדים לבן ואם הקדים תכלת ללבן לא מעכב, ולא נהירא, דמאי שייך לומר הקדמה בדבר שאינו ניכר, שהרי אחר שנתחבו שניהם אין ניכר מי הקדים לתחיבות. לכך נראה לפרש דמיירי בכריכות החוטין, דמצוה להקדים חוליא של לבן תחלה, כדאמר לקמן מתחיל בשל לבן ומסיים בשל לבן, וקאמר שאם הקדים חוליא של תכלת לשל לבן אין מעכב, והכי פירושא דמתני': הלבן שראוי להקדים תחילה, אינו מעכב התכלת אם הקדימו תחילה ללבן".

דין בתכלת או בלבן

יש לחקור ביסוד דין הקדמת הלבן לתכלת (לפי שני הפירושים הנ"ל) – האם הוא דין קדימה, דהיינו שהדין הוא על הלבן שיהיה קודם לתכלת, או שהוא דין על התכלת לאחר ולתת אותה אחרי הלבן, משום שנאמר: "על ציצית הכנף פתיל תכלת", ללמד שצריך לתת את התכלת על הלבן; וכמו שלומדים לגבי עשיית הגדיל שצריך לכוון את התכלת על חוטי הלבן, כך גם לגבי ההקדמה צריך שהתכלת תהיה על הלבן. ושמה זהו דין בשניהם, שהלבן יהיה מוקדם והתכלת תהיה מאוחרת (ולהסוברים שמדובר על הקדמת הכריכות ניתן גם להגדיר באופן זה שזהו דין בצורת הגדיל שהלבן צריך להיות ראשון והתכלת שני).

והנה מדברי הגמ' היה נראה להוכיח שזהו דין בלבן שיהא קודם לתכלת, שהרי הגמ' אמרה "אילימא חיסר מצוה דלבן וקיים מצוה דתכלת..." – הרי לנו שבהוה אמינא שזהו לעיכובא היינו פוסלים את הלבן מפני שלא ניתן בראשונה ולא היינו פוסלים את התכלת על שנתנה מאוחרת. וכן משמע בתוס' חיצוניות שבשטמ"ק הנ"ל שהקשה "מאי חביבותא דמצוה איכא" – משמע שזהו דין בלבן שיהא מוקדם מפני שהוא חביב, וכמו שמצאנו לענין הקדמת הכריכות בפירוש

רש"י ז"ל דף לט ע"א ד"ה מין כנף שמתחיל בלבן משום דחשיב הוא, וכן בתוס' לח ע"א ד"ה התכלת שכתבו "דקדיש טפי כדאמרינן בגמ' דמתחיל בלבן", כן יש לומר גם לענין הקדמת התחיבה בכנף לפירוש רש"י ז"ל ולהתוס' שהדין הוא להקדים את הלבן משום חשיבותו של הלבן.

אך בתוס' (לח ע"ב ד"ה אילימא) הקשו על זה: "תימה דאיפכא הוה ליה למימר, דמצות לבן עבד אבל מצות תכלת הנעשית שלא כהלכה חיסר. ויש לומר דמשום מתני' נקט הכי, הלבן אינו מעכב את התכלת, פירוש אינו מעכב כלל התכלת שקידם". ומשמע מקושיית התוס' שהדין הוא על התכלת שיהיה שני ללבן, ולכן הקשו דהוה ליה למימר שקיים מצות לבן וחיסר מצות תכלת. אך אפשר לומר שהתוס' נקטו בקושייתם שהדין הוא על שניהם, וקושייתם היא מדוע נקטה הגמ' שחיסר מצות לבן וקיים מצות תכלת, והלא אפשר לומר גם להיפך, ומה שהתוס' הדגישו בדבריהם את הסברא שצריך לפסול את התכלת בלשון "אבל מצות תכלת הנעשית שלא כהלכה חיסר", יש ליישב שכוונתם לפרש למה יש אפשרות לומר לאידך גיסא שהבעיה היא בתכלת, ולפי תירוצם הבעיה היא בלבן ולא בתכלת וכמו שהוכיחו בתוס' מלשון המשנה. ויש גם מקום לומר שבתירוצם נקטו שזהו דין בשניהם, ומה שהגמ' העדיפה לנקוט שחיסר את הלבן זהו משום לשון המשנה שבכל המשניות הסמוכות, שאמרו אינו מעכב והכוונה שמה שחיסר אינו מעכב את מה שלא חיסר. אבל כמה אחרונים ובתוכם החזו"א ז"ל למדו שהתוס' נוקטים שהדין הוא בתכלת ולא בלבן, ותירוצם הוא שנקטה הגמ' להיפך מן הראוי בשביל לנסות ליישב את לשון המשנה, ובלאו הכי הדברים דחויים כמו שדחתה הגמ'.

ובחידושי הגרי"ז (דף ל"ח) ז"ל ביאר שקושיית התוס' היא לפי פירושים שההקדמה היא בתחיבה בכנף, ולכן נקטו שהפסול הוא בתכלת, מה שאין כן לפי הרמב"ם והפוסקים שפירשו שזהו דין בהקדמת הכריכות, וזו לשונו: "ונראה דכל הקושיא רק לשיטת תוס' ורש"י דדין להקדים הוא דין בסדר העשייה... ולכן הקשו דהרי השינוי היה בהתכלת דהקדימה ללבן. אכן ברמב"ם... צריך שיהא סמוך לבגד מינה, וזה דין בהכריכה דצריך לכרוך תחילה חוט של לבן משום דמדין הכנף צריך שיהא סמוך לבגד מין כנף... אבל בתכלת ליכא כלל דין

בהכריכה היכן שתהיה, ומשום הכי שפיר קאמר דקיים מצות תכלת וחסר מצות לבן משום דלא הוי סמוך להכנף".

למדנו מהגרי"ז, שאם ההקדמה היא לענין התחיבות בכנף אז הסברה היא לומר כהוה אמינא של התוס' שהפסיד את מצות התכלת. אבל העמק ברכה הקשה על התוס' שאינו מבין דבריהם בקושייתם, וזו לשונו: "והקשו התוס'... לענ"ד איני מבין דבריהם. דאדרבה הרי בתכלת אין שום דין שצריך להיות מאוחר, רק עיקר הדין הוא בלבן שצריך להקדימו דהכנף מין כנף כתיב ברישא". נמצאנו למדים מדברי העמק ברכה, שנקט שזה דין בלבן שיהיה מוקדם בין לפירוש הרמב"ם והפוסקים ובין לפירוש רש"י. ויש מקום להעיר על תמיהתו של העמק ברכה, שהרי מצאנו בדבריו שם בדיבור הקודם שכתב: "דזה נפקא לן מקרא דונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, דהתכלת יהא כרוך על ציצית הכנף". ואם כן יש מקום לומר גם לענין דין ההקדמה שזה דין בתכלת שנלמד מאותו פסק ד'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת".

הוויכוח על פירוש רש"י ז"ל

בתוס' אחרות שבשיטה מקובצת שהובא לעיל הקשו על פירוש רש"י ז"ל "דמאי שייך לומר הקדמה בדבר שאינו ניכר". וצריך לברר קושייתם, דמהיכי תיתי להצריך שההקדמה תהיה ניכרת, נימא שהוא רק דין בעשיית הציציות להקדים הלבן לתכלת; ואם יש כלל כזה שצריך שתהא ההקדמה ניכרת – מהי סברת רש"י החולק על זה.

והנה רש"י סובר שבעיני תליית החוטין לשמה ומעכב הוא. כן הוא ברש"י בסוכה, מביאו הבית יוסף סי' י"ד, וכן שיטת הרא"ש. אולם הרמב"ם סבר דתלייה עצמה ואפילו הקשרים לא בעינין לשמה, והביאור הלכה סי' י"ד ד"ה לא יברך דייק מהבית יוסף שאפילו רק התלייה בלא הקשרים בעינין לשמה ומעכב, וכתב שגם מדברי תוס' מב ע"ב מובן כן.

ולכאורה נראה דבזה פליגי רש"י והתוס' שבשטמ"ק. דרש"י לשיטתו דיש דין לשמה גם בתליית החוטין, אם כן נראה שהתלייה אינה רק הכשר מצוה שיוכל לקשור ולכרוך והציצית יהיה בכנף אלא היא חלק מהמצוה, ואם כן שייך לומר

שיש דינים בתליית החוטין להקדים הלבן לתכלת. מה שאין כן התוס' שבשטמ"ק סבר כרמב"ם שלא בעינן תלייה לשמה, ואם כן אין שום דין בתליית החוטין אלא הכשר מצוה הוא, ולכן הקשה שבהכרח כל דין ההקדמה הוא בתוצאה שהלבן יוקדם לתכלת ולכן צריך שיהיה ניכר שהלבן קודם לתכלת דזהו כל ההקדמה שיהיה קשור וכרוך לבן קודם לתכלת, וגם הרמב"ם לשיטתו, כפי שיבואר בהמשך שלא סבירא ליה דבעינן תלייה לשמה.

אולם יש לטעון שהכא כולי עלמא מודו דאין דין בעשייה אפילו שצריך תלייה לשמה. דבשלמא לענין לשמה, סבר רש"י, שכיון שהוא חלק ממעשה הציצית צריכים לעשותו לשמה אפילו שאינו דבר שלם; שכן לענין לשמה כל דבר שהוא חלק ממעשה הציצית בעינן שיעשהו לשמה. והתוס' שבשטמ"ק מודים שהתלייה אינה הכשר בלבד, אלא שלדעתם לענין הקדמה בתליית החוטין כיון שאינו מעשה שלם אין שום ענין שיקדים; דמה שמצאנו קדימה זה רק בדבר שלם כגון ביום כיפור להקדים פר יום הכיפורים לשעיר, דהתם עשיית הפר הוא דבר שלם, אבל בחלקי דבר שע"י עשייתם נעשים לדבר אחד שלם אין ענין להקדים חלק אחד לחבירו דהכול דבר אחד הוא. וכן נראה מדברי הקרן אורה שרצה לומר גם בדעת הרמב"ם שבעינן תלייה לשמה, ובכל זאת אין דין הקדמה. חזינן שסבר שלא תליא הך בהך, אולם בשו"ע מפורש בדעת הרמב"ם דלא בעינן תלייה לשמה.

הסיבה לכך שההקדמה אינה מעכבת

והנה לדעת הרמב"ם והתוס' שבשטמ"ק הרי קשה קושיית תוס' מדוע קדימת הלבן אינה מעכבת, הא דין הוא משום מין כנף ומהיכי תיתי שלא יעכב. והנה העונג יו"ט בסי' מ"ג בענין מצות העומר, כתב על הדין שאם קצר ביום מועיל בדיעבד, שזהו רק לענין הכשר הקרבן, אבל לענין מצות הקצירה – לא קיים, דמצות קצירתה בלילה. ומוכיח מסברא שמה שמועילה קצירה ביום הוא לאו דווקא ביום ט"ז אלא אפילו קודם, ובוודאי אם קצר קודם יום ט"ז לא שייך לקיים קודם מצות קצירה, וכל מה שמועילה הקצירה היא לענין הקרבן – שהקרבן כשר, ועיי"ש בכל אריכות דבריו.

והיוצא מדבריו, שבמצוה המורכבת מכמה חלקים וקיים חלק אחד ולא קיים האחר, שמקיים המצוה לענין החלק שקיים, ולא אמרינן כיון שלא קיים כל חלקי המצוה לא קיים המצוה. ומישוב בזה איך שייך בדאורייתא לכתחילה ובדיעבד, ואיך אמרינן קצר ביום יצא בדיעבד, הא כל מצות העומר אחת היא ומורכבת מקצירה הקרבה... ואיך שייך לומר בדיעבד על דבר מדאורייתא? וכן כתבו הרמב"ן והר"ן בחולין כז ע"א שלא שייך בדאורייתא לכתחילה ובדיעבד (ובענין זה אי שייך בדאורייתא לכתחילה ובדיעבד עיין שדה חמד כל ט"ו באות ד' ופאת השדה שם כלל ה').

ועל פי יסוד זה מבאר הגאון ר' אפרים בורודיאנסקי זצ"ל דברי התוס' בפסחים יא ע"א ד"ה קוצרין. שכתבו התוס' על זה שלכתחילה קוצרים העומר מבית השלחים ובדיעבד גם מבית הבעל, שאין לתמוה דמדאורייתא לכתחילה אסור ובדיעבד שרי, "דאיכא מילי טובא דבעינן שישנה עליו הכתוב לעכב כגון קדשים".

ודברי התוס' צריכים בירור, דהא ודאי מה שבעינן בקדשים זה דין מיוחד בקדשים שכל זמן שלא שנה דין הוא לעשותו ואינו מעכב, אבל בשאר דברים לא שייך לומר כן. אלא ודאי יש לומר דמודים תוס' ליסוד של הרמב"ן שלא שייך לכתחילה ובדיעבד בדאורייתא, ומה שהביאו תוס' ראיה מקדשים זה על כך ששייך לחלק המצוה לחלקים ולומר שאם קיים רק חלק אחד נחשב שקיים המצוה ורק לא קיים החלק שלא עשה, והביאור של לכתחילה ובדיעבד הוא שלכתחילה צריך לקיים שני חלקי המצוה ובדיעבד אין החלקים מעכבים זה את זה (אבל ודאי את החלק שלא קיים לא יצא בו אפילו בדיעבד). וזהו מה שאומרים תוס' שם, שבעומר יש שני חלקים – מצוה לקצור העומר ומצוה לקצור מבית השלחים – וכשקצר מבית הבעל מה שיצא בדיעבד, הכוונה שיצא החלק של מצות קצירת העומר, אבל החלק של המצוה שצריך לקצור מבית השלחים לא יצא בו אפילו בדיעבד, אלא שחלק זה אינו מעכב את עצם המצוה.

ועל פי זה אפשר לומר גם בענייננו, דבמצוה של עשיית ציצית יש שני חלקים: א' להטיל לבן ותכלת בציצית; ב' להקדים הלבן לתכלת. ומה שכתוב שרק לכתחילה בעי להקדים הלבן ולא מעכב, פירושו לכתחילה בעינן לקיים מצות

ההקדמה, ובדיעבד מצות ההקדמה אינה מעכבת את עצם מצות הציצית (אבל את מצות ההקדמה לא קיים אפילו בדיעבד).
וכמו שלפירוש רש"י ז"ל המצוה מורכבת משני חלקים: הראשון – מצות הטלת ציצית לבן ותכלת, וזה קיים בין אם הקדים התכלת ובין אם הקדים הלבן, ויש עוד מצוה – להקדים הלבן, ובזה כשהקדים התכלת חיסר מצות ההקדמה וזה לא קיים אפילו בדיעבד, כך יש לומר גם להרמב"ם, שיש לחלק את המצוה לשני חלקים: א' מצות הטלת ציצית לבן ותכלת; ב' מצוה שתהיה הכריכה הראשונה שסמוכה לכנף ממין כנף. ואם כן יש לומר שכאשר לא הקדים הלבן קיים מצות הטלת ציצית ולא קיים מצות 'מין כנף' שיהיה סמוך לכנף ממין כנף.
ועדיין צריך לעיין מתי אמרינן ששייך לחלק המצוה לכמה חלקים וקיים חלק אחד והשני לא קיים אפילו בדיעבד, ומתי אמרינן שלא שייך לכתחילה ובדיעבד בדאורייתא.